

PAPER DETAILS

TITLE: Thomas Luckmann'ın Görünmeyen Din Kavramsallaştırmasına Genel Bir Bakış

AUTHORS: İbrahim TUR, Furkan KAYA

PAGES: 73-91

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2062497>

**THOMAS LUCKMAN'IN GÖRÜNMEYEN DİN
KAVRAMSALLAŞTIRMASINA GENEL BİR BAKIŞ**

An Overview of Thomas Luckmann's Conceptualization of Unseen Religion

İbrahim TUR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Enstitüsü, Felsefe ve
Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Graduate Student, Pamukkale University, Philosophy and Religion Sciences,
Department of Sociology of Religion, Denizli/Turkey
btur773@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4031-7067>

Furkan KAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Enstitüsü, Temel İslâm
Bilimleri Bölümü, İslâm Hukuku Anabilim Dalı
Graduate Student, Pamukkale University, Institute of Islamic Studies,
Department of Islamic Law, Denizli/Turkey
furrankayaa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6835-1622>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 03/11/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 26/12/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2021

Atıf/Citation: Tur, İbrahim & Kaya, Furkan. "Thomas Luckmann'ın Görünmeyen Din Kavram-sallaştırmasına Genel Bir Bakış". *Universal Journal of Theology* 6/2 (2021): 73-91.

Thomas Luckmann'ın Görünmeyen Din Kavramsallaştırmasına Genel Bir Bakış

Öz

Birçok sosyolog modern toplumlarda dinin konumu ve işlevleri hakkında fikirlerini beyan etmektedir. Kimisi sekülerleşmeye vurgu yaparak dinin toplumsal hayattan çekileceğini iddia etmekteyken kimisi de bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Biz bu makalemizde, ele aldığımız konunun daha iyi anlaşılması için evvela modernite ile beraber dinin gerileyip yok olacağı şeklindeki klasik sekülerleşme tartışmalarını kısaca betimlemeye çalışacağız. Ardından Thomas Luckmann'ın "görünmeyen din" kavramı ile bu kuramlara getirdiği eleştirileri inceleyeceğiz. Böylece biz klasik sekülerleşme kuramcılarının ortaya koydukları "dinin eninde sonunda yok olacağı" şeklindeki görüşlerinin, iddia ettikleri gibi genel geçer bilimsel bir bulgu olup olmadığını "görünmeyen din" perspektifinden tetkik edeceğiz. Aynı zamanda Luckmann'ın sekülerleşme tartışmalarındaki önemine dikkat çekmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Sekülerleşme, Bireysel Dindarlık, Görünmeyen Din, Luckmann

An Overview of Thomas Luckmann's Conceptualization of Unseen Religion

Abstract

Many sociologists express their opinions about the position and functions of religion in modern societies. While some claim that religion will be withdrawn from social life by emphasizing secularization, others are against these views. In this article, we will try to briefly describe the classical secularization debates that religion will decline and disappear with modernity in order to make the subject we discussed more understandable. Then, we will examine Thomas Luckmann's criticisms of these theories under the conceptualization of "invisible religion". Thus, we will scrutinize from the perspective of "invisible religion" whether the views of classical secularization theorists that "religion will eventually disappear" are a generally accepted scientific finding, as they claim. In addition to all these, we will try to draw attention to the importance of Luckmann in secularization debates.

Keywords: Modernity, Secularization, Individual Religiosity, Invisible Religion, Luckmann

Giriş

Sosyolojinin bir ilim dalı olarak temeyyüz etmesinden değin bugüne kadar sosyologların gündeminde kalmayı başaran nadir konulardan birisi de "sekülerleşme"dir. Esasen din üzerine konuşmak isteyen sosyologlar için dinin toplumdaki yeri meselesi ile yüzleşmek kaçınılmaz bir durumdur. Bu bağlamda ortaya çıkan sekülerleşme teorileri her şeyden evvel bizlere modern toplumlardaki din fenomeninin geleneksel toplumlara nazaran değiştiğini anlatmaktadır. Modernite ile beraber geleneksel sosyal kurumlarda birçok köklü değişim meydana geldiği gibi din kurumunda da gözle görülür değişimler cereyan etmiştir. İşte kimi sosyologlar -özellikle klasik dönem sosyologlar- bu değişimleri dinin toplumsal alandan çekilmesi, dindarlığın azalması ve dinin eski önemini yitirmesi şeklinde anlamışlardır. Onlardan bir kısmı ise bu hususta daha da ileriye giderek dinin tamamen yok olacağını iddia etmişlerdir.

Sekülerleşmenin günümüze kadar sosyologların gündemini meşgul ettiğini ifade etmiştik. Şüphesiz üzerinde ittifak edilen, genel-geçer kesinliğe sahip olan bir konunun bu kadar uzun süre tartışma konusu olması düşünülemez. Dolayısıyla sekülerleşme konusunda sosyologların bir mutabakata var(a)madıklarını rahatlıkla ifade edebiliriz. Muhteva olarak birbirinden farkı

sekülerleşme teorileri bulunduğu gibi “de-sekülerist” yani klasik sekülerleşme kuramlarının karşıtı teoriler de mevcuttur. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren “ait olmadan inanma”¹, “sivil din”², “görünmeyen din”³ gibi kavramsallaştırmalar altında klasik sekülerleşme kuramlarına ciddi tenkitler yöneltilmiş ve genel olarak dindarlığın azalmadığı ancak şekil değiştiği ifade edilmiştir. Biz bu makalemizde evvela ana hatlarıyla klasik sekülerleşme kuramını ele alacağız. Daha sonra bu kurama yöneltilen tenkitler arasında bulunan Thomas Luckmann'ın “görünmeyen din” kavramını ele alıp onun bu mevzudaki önemine dikkat çekeceğiz. Sekülerleşme teorilerini ve onlara yöneltilen tüm tenkitleri tek tek ele alıp incelemek makalemizin boyutunu aşacağı için biz yalnızca klasik sekülerleşme kuramının tipolojisini çizmemizi mümkün kılacak temel karakteristikleri ve belli başlı savunucuları zikredip bu teorilere yöneltilen tenkitler arasından Luckmann'ın görünmeyen din kavramını ele alacağız. Ayrıca sekülerleşmeye dair söz söyleyen her bir sosyologun ve Luckmann'ın görüşlerinin detaylı analizi makalemizin boyutlarını aşacağı için biz ana hatlarıyla bir tablo çizmeye çalıştık.

1. Klasik Sekülerleşme Teorisine Kısa Bir Bakış

Sekülerleşme kısaca toplumun ve toplumsal kurumların dinden tecrit edilip beşerileştirilmesini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle sekülerleşme; bilim, hukuk, ahlak, sanat, siyaset vb. toplumsal kurumların artık ilahi olana referans vermemeleri ve kendilerini dünyevi bir anlam üzerine inşa etmeleri sürecidir⁴. Bu bağlamda geleneksel toplumlarda birbirlerinden ayrılmayan ve sıkı bir şekilde iç içe geçen doğa-insan-tanrı üçlemesi çözülmeye yüz tutmuş ve bunların her biri müstakilleşerek birbirlerinden soyutlan(dırıl)mışlardır⁵. Müstakilleşme, uzmanlaşma ve bireyselleşme gibi kavramlar esasen “modern dönemin” temel karakteristikleri olarak ön plana çıkmaktadır. Buradan hareketle klasik sekülerleşme teorisini savunan sosyologların sekülerleşmeyi modernitenin bir uzantısı olarak gördüklerini rahatlıkla ifade edebiliriz. Buna göre toplumlar modernleştikçe başka bir deyişle moderniteye has unsurları içselleştirdikçe tedrici bir biçimde ilahi olandan dünyevi olana

¹ Grace Davie, “Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain”, *Social Compass* 37 (1990), 455-469.

² Robert Bellah, “Civil Religion in America”, *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 96 (1967), 1-21.

³ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, çev. Ali Coşkun vd. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).

⁴ Gordon Marshall (ed.) (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1994), “Sekülerleşme”, 645-646.

⁵ Mehmet Akgül, “Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 198.

doğru evrileceklerdir. Böylece toplumdaki bireyler ve kurumlar modernitenin ruhuna uygun bir şekilde müstakilleşecek ve kendilerine kutsal/ilahi olanın dışında “profan” referanslar inşa edeceklerdir. Akgül’ün de ifade ettiği gibi bir kere toplumsal kurumlar da dahil olmak üzere her şeyin temelinde bulunan Tanrı buralardan el ayak çekince artık müstakilleşen her alan temelinin kendinde arayacaktır ⁶. “Örneğin akıl mantıksal tutarlılığında, doğa kendi yasalarında, insan teknik ustalığında, devlet kendi çıkarlarında, toplum istediği yasayı bozma ve yapma gücünde ve ulus kendi egemenliğinde” kendi temelini bulmaya çalışacaktır ⁷.

Yukarıda değindiğimiz “sekülerleşme moderniteye ait unsurların içselleştirilmesidir” önermesini söz konusu unsurları ana hatlarıyla zikrederek izah etmek istiyoruz. Amacımız moderniteyi etraflıca işlemek olmadığı için biz modernitenin sekülerleşmeyle ilgili olduğu düşünülen karakteristik birtakım özelliklerini zikrederek modernite konusunu özetlemekle yetineceğiz:

Buna göre Modern dönem, dogmaların ve sıkı bir otoriter yapının hâkim olduğu skolastik Hristiyan Orta Çağ’ından sonra, Rönesans, Reform, Bilimsel Devrim, Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabı gibi süreçlerle birlikte ortaya çıkan eski-karşıtı bir dönemdir ⁸. Bu dönem, geride bıraktığı skolastik dönemin katıclığının aksine daha esnek bir yapıya sahiptir. Geleneksel toplum düzeninin, kurumlarının ve siyasal örgütlenmesinin şiddetle eleştirildiği ve pre-historik sayıldığı bu dönemde hâkim düşünce “en iyi”ye doğru olan ilerlemeci/evrimci düşüncedir. “En iyi” ise bilimin ve rasyonalitenin egemen olduğu; dinsel ve kültürel hurafe ve dogmaların yok olduğu/olacağı toplum biçimi olan “Batı”dır.

Bilimsel paradigma değişmiş Pozitivist bilim anlayışı hakikatin tek ölçüsü haline gelmiştir. Deney ve gözleme dayanan bilgiler mutlak doğrular iken deney ve gözleme dayanmayan bilgiler kıymetsiz, akıl-dışı ve saçma kabul edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde geleneksel yapı içerisinde başat rollere sahip olan aile, ekonomi ve din gibi büyük kurumlar ciddi değişim ve dönüşümlere uğramış; özellikle din kurumu yoğun taarruzlar altında kalmıştır. Bu bağlamda modern dönem, tanrı merkezli evren anlayışının yerini insan merkezli anlayışa terkettiği bir dönemdir. Evren, artık evren-dışı/doğüstü referanslara başvurulmaksızın bizzat evren içinden açıklanmaya başlanmıştır. Bilim, daha önceleri dinin veya din adamlarının kutsal anlamlar yükledikleri şeylere bu dünya içerisinde açıklamalar getirdikçe ve daha çok bilimsel buluşlar

⁶ Akgül, “Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din”, 199.

⁷ Akgül, “Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din”, 199.

⁸ Ahmet Cevizci - Kasım Küçükcalp, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 117.

gerçekleştikçe insanların Tanrı'nın kudretine ve ilmine yönelik mutlak inançları da çatırdamıştır. Ayrıca Kilise ve cemaat gibi insan hayatının her tarafını kuşatan kurumlar işlevlerini yitirmiş ve daha sınırlı alanlarda fonksiyon icra etmeye başlamışlardır. Kamusal ve siyasal alandan çekilen dinin barındığı mekân, bireyin vicdanı olmaya başlamıştır.

Geleneksel toplumlara nazaran ekonomik ilişkiler ve ekonomik sistemler de köklü bir değişim geçirmişlerdir. Zira Kapitalizm tüm dünyada etkili olmuş; neredeyse tek ekonomik biçim haline gelmeye başlamıştır. Bir iki sönüp giden istisna dışında karşıt ekonomik sistemlerin veya teorilerin (mesela komünist ekonomik anlayış) ciddi bir şekilde karşı koyamadığı kapitalist sistem, modern dönemin en vazgeçilmez ve başat unsuru olarak ön plana çıkmış; her geçen gün daha da güçlenmiş ve egemenliğini pekiştirmiştir. Zamanla her şeye bir piyasa değeri ölçülmüş ve neredeyse kapitalist sistem içerisinde ekonomiye konu olmayan hiçbir şey kalmamıştır. Bunun en güzel örneği dinleri de piyasaya sürülen ürünler olarak gören sosyologların varlığıdır. Bu ekonomik sistemde geleneksel tarım toplumu, yerini sanayi toplumuna bırakmış; insanlar belirli saat aralıklarında fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Böylece insanlar doğadan da büyük ölçüde koparılmışlardır.

İletişim ve ulaşımındaki gelişmeler “küreselleşme”yi doğurmuş⁹; adeta dünya küçük bir köy¹⁰ haline gelerek aradaki mesafeler kısaltılmıştır. Böylece çeşitli dinler, kültürler ve ırklar dışı kapalılıklarını ve içsel bütünlüklerini geleneksel yapıda olduğu kadar güçlü bir şekilde muhafaza edememişlerdir. Ayrıca insanlar, evrensel değerler kılıfı içerisinde Batı kültürüyle doğrudan temas kurmuşlardır. Böylece Batı dışı ülkeler modernleşmeyle beraber Batılaşmaya da maruz kalmışlardır. Ancak aynı zamanda yerel kültürler ve dinler de dünyanın farklı bölgelerinde tanınmıştır.

Demokrasi, seçim, eşitlik, özgürlük, bireyselleşme, işbölümü ve rasyonelleşme bu dönemin vazgeçilmez parçaları haline gelmiştir. Tüm bu süreçler ise geleneksel toplumda olduğu gibi tamamen toplum tarafında şekillenen birey anlayışı yerine kendi kararları ve kendi norm ve değerleri ile kendi yolunu çizen rasyonel ve özgür birey anlayışını doğurmuştur. Tüm bu unsurlar çerçevesinde eski olan her şeyi reddedecek ve sürekli yenilik peşinde koşacak olan modern insanlar, daha özgür ve daha çok “birey”dirler. Modern dönemin özellikle bireysellik ve özgürlük vurgusu geleneksel toplumlarda kuşatıcı olan kurumları ya çözülmeye terk etmiş ya da revize etmiştir.

⁹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 63.

¹⁰ Marshall McLuhan, Bruce R. Powers, *Global Köy*, çev. Bahar Öcal Düzgören (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020), 153.

Yukarıda maddeler halinde değinilen başta Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali olmak üzere iş bölümü, küreselleşme, bireyselleşme, rasyonalite, özgürlük, piyasa vs. kavramların hiçbirini birbirinden bağımsız değildir. Aksine hepsi hem birbirlerinin sebebi hem de sonuçları mesabesinde dirler ve birbirlerini doğuran süreçler olarak görülmelidirler. Bir örnekle açıklamak gerekirse sözgelimi sanayileşme süreciyle beraber bir kısım işçiler fabrikalarda bir ürünün yalnızca bir parçasını diğer bir kısım işçiler ise aynı ürünün bir başka parçasını üretmektedirler. Bu ayrıntılı iş bölümü ve uzun saatler çalışma neticesinde işçiler geleneksel yapıdaki gibi birçok ihtiyaçlarını kendileri karşılayabilmekten ziyade Durkheim'in "organik dayanışma" adını verdiği yapı içerisinde, her biri bir konuda uzmanlaşan bireyler aracılığıyla temin edebilmektedirler. Sanayileşme ile artan iş bölümü ve uzmanlaşma ise bireyselleşmeyi doğuran ana etkenlerdendir. Bireyleri bir arada tutan ve tabiri caizse tutkal vazifesi gören kuşatıcı geleneksel kurumların aksine bireyler birbirlerine daha çok bireysel uzmanlıkları ile bağlıdır. Bu durumda toplumsal hayatın mümkün olabilmesi ve sürdürülebilmesi ancak her biri kendi alanında uzmanlaşmış bireyler aracılığıyla ile mümkündür. Yani bireyler uzmanlaşmalıdır. Bu da demek oluyor ki iş bölümü ve uzmanlaşma bireyselleşmeyi doğururken bireyselleşme de uzmanlaşmayı ve iş bölümünü gerekli kılmaktadır. Bunun dışında yukarıda sayılan moderniteye has unsurlar tüm geleneksel kurumları etkiledikleri gibi belki de en önemli geleneksel kurum olan dini de köklü bir biçimde etkilemişlerdir. Zira Batı'nın tüm ızdırabı kilise diniydi. Batı ilerlemek ve içine gömüldüğü karanlıktan çıkabilmek için evvela kendisini sıkı bir denetim altında tutan dinsel bağlarından kopmalıydı. Nitekim Batı tüm bu sayılan süreçler neticesinde amacına ulaşmış ve kilise otoritesini yıkmıştı. Özellikle pozitivist bilim anlayışının hâkim paradigma haline gelmesiyle de artık dinin vadesini doldurduğu düşüncesi kabul edilmeye başlanmıştı. Böylece modern birey kendisini her açıdan kuşatan "sıcak yuvasını" kaybetmiş ve toplumun pasif bir nesnesi olmaktan çıkıp aktif bir öznesi haline gelen "özgür bir birey" olmuştu. Bu modern özgür bireyin hayatında din ve dünya ayrımı daha da keskinleşmiş ve onun için din bir tercih haline gelmişti ¹¹.

Eski olan her şeyin yerilip devamlı surette yeniliğin vurgulanması din de dahil olmak üzere geleneksel kurumları çözülmeye terketmiştir. Ayrıca teolojik ve metafizik meseleler dönemin hâkim paradigması olan pozitivizm tarafından devre dışı bırakılmaya çalışıldığı ve bu çaba ilerlemenin bir ölçütü sayıldığı için geleneksel dinler sorgulanmaya tabi tutulmuş ve kendilerine mesafeli yaklaşılmıştır. İnsanlar bilim ve teknoloji ile doğaya hâkim olup doğaya dair bilimsel açıklamalar geliştirdikçe Tanrı'nın ilmine karşı duydukları

¹¹ Peter Ludwig Berger - Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi* (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 64-65.

güven sarsılmıştır. Aynı şekilde genetik çalışmalar ve biyolojik deneyler gibi bilimsel gelişmeler Tanrı kudretini sorgulatmıştır. Yine insanların doğadan kopup fabrikalarda belirli saatlerde çalışmaları aynı zamanda yapay ilişkilere daha çok maruz kalıp yüz yüze sıcak ilişkilerden uzak durmaları onları kili-sevî/cemaatsel din anlayışından daha çok uzaklaştırmıştır. İş yerinde iş sözleşmeleri ve senetler, kamusal alanda geçerli olan beşerî nitelikli anayasalar, geleneksel ahlakın kısıtlayıcılığından kurtulup moderniteye has bir özgürlük anlayışının benimsenmesi, siyasette ve yönetimde “tanrı için”, “tanrı egemenliği” gibi anlayışların yerini “halk için”, “halkın egemenliği” şeklindeki anlayışlara terketmesi gibi hususlar sekülerleştirici bir etkiye sahip olmuştur. Zira geleneksel din ahlaktan hukuka, siyasetten sanata bireyin ve toplumun hayatının tamamında egemen olma eğilimindeydi. Ancak modern birey, özerkleşen her bir kurumu dünyevi temeller üzerine inşa etmiş ve dini vicdana sıkışık bir vaziyette kendi haline terketmiştir. Böylece hayatın her alanından çekilen din zamanla vicdanlardaki yerini de terk edecek ve yok olacaktı. Tüm bu saydıklarımız klasik sekülerleşme kuramını savunan sosyologların aşağı yukarı ortalama düşünceleridir.

Anthony Giddens, klasik sosyologlarının din görüşlerinin Marx, Durkheim ve Weber'in etkisinde olduğunu ifade etmektedir. O, bu üç düşünürün de dindar olmadığını ve hepsinin mantık ve bilimin “dünyanın büyüünü” bozduğunu, dolayısıyla geleneksel dinlerin aşılabileceğini düşündüklerini ifade etmektedir ¹². Klasik sosyoloji denince akla ilk gelen bu isimlerin -sekülerleşme konusu bağlamında- din görüşlerine kısaca değinmek, bizim çizmeye çalıştığımız klasik sekülerleşme teorisi resmini tamamlamaya yardımcı olacaktır. Başlamadan evvel klasik sekülerleşme görüşlerine sahip birçok sosyologun mevcut olduğunu ancak bizim yalnızca belli başlı savunucuları zikretmekle yetindiğimizi hatırlatmakta fayda var.

Toplumu ekonomik temelde açıklamaya çalışan Marx'a (1818-1883) göre toplumun alt yapısını yani toplumun temelini üretici güçler ile üretim ilişkilerinden müteşekkil ekonomik yapı oluşturmaktadır. Siyaset, ahlak, hukuk veya din gibi kurumlar ise bu temelin üzerine inşa olan, bu yapı tarafından şekillendirilen ve etkilenen üst yapılardır. Bu bağlamda dini toplumun temelinde var olan ekonomik ilişkilerin bir yansıması/yanılsaması olarak gören Marx'a göre din, insanın kendisine yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir. Zira din bu dünyadan açıklama getirilebilecek olayları “öteki dünya”ya irca etmekte ve böylece “hakikatin yanlış bir resmini yansıtmaktadır” ¹³. Marx ayrıca egemen sınıfların, dini, tâbii sınıflara karşı eşitsizlikleri meşrulaştırdıkları bir araç olarak kullandıklarını savunmaktadır. Ancak aynı zamanda dinin bu

¹² Anthony Giddens - Philip W. Sutton, *Sosyoloji*, çev. Mesut Şenol (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016), 740.

¹³ Pal Repstad - Inger Furseth, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapçioğlu - Halil Aydınalp (Ankara: Atıf Yayınları, 2020), 67.

dünyadaki adaletsizliklerin doğurduğu ızdıraplara karşı halk nezdinde bir tür uyuşturucu ve teselli aracı olduğunu da ifade etmektedir. Her ne kadar o, dinin hayatın acımasızlıklarına karşı insanların bir sığınağı olduğunu kabul etse de komünist devrimle ortaya çıkacak sınıfsız toplum neticesinde dine ihtiyaç kalmayacağını kabul etmektedir ¹⁴. Böylece pozitivist bilim paradigmasına paralel olarak Marx'ın, dini zaten ilahi veya doğaüstü kavramlara başvurmadan açıkladığını ve ekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak ele aldığını görmekteyiz. O, klasik sekülerleşme teorilerinin esas iddiasını dile getirmiş ve dinin eninde sonunda yok olacağını savunmuştur.

Fonksiyonalist ekole mensup Fransız sosyolog Emile Durkheim (1858-1917) tıpkı Marx gibi dini, ilahi olana referans vermeden ele almaktadır. Durkheim'in "bir toplumsal olgunun nedeni başka bir toplumsal olgudur" formülü onu, dinin kaynağının toplum olduğu sonucuna götürmektedir ¹⁵. O, geleneksel toplumlarda bireyleri kuşatıcı bir yapıya sahip olan "kolektif vicdan"dan söz etmektedir. Durkheim'e göre tek tek bireyleri aşan, onları şekillendiren ve onlara kimlik kazandıran kolektif vicdanın temelinde din bulunmaktadır ¹⁶. Ancak modernite ile beraber vuku bulan işbölümü, uzmanlaşma ve bireycilik gibi hâdiseler kolektif bütünlüğü çözmüştür. Buna dayanarak "eski tanrılar öldü" diyen Durkheim, geleneksel dinlerin toplumsal hayatta artık daha az yer almaya ve ortadan kaybolmaya başladıklarını ifade etmektedir ¹⁷. Böylece Durkheim da dinin kaynağını beşeri referanslarla açıklamakta ve modernleşme süreciyle beraber dinin toplum hayatından çekileceğine dair klasik sekülerleşme kuramlarını savunduğunu görmekteyiz. Bununla beraber Durkheim'e göre geleneksel toplumlarda bütünleşme ve dayanışmada kilit rol oynayan dinin, modern toplumda farklı bir biçimle varlığını sürdürmesi olasıdır.

Anlamacı ekole mensup Alman sosyolog Weber (1864-1920) ise dinin kaynağına eğilmekten ziyade dinsel eylemlerin anlamları üzerinde durmaktadır. Din ile ekonomi ilişkileri bağlamında çalışmalar yapan Weber, asketik Protestanlığın kapitalizmi doğuran ruh olarak görmektedir. Ancak ona göre bir kere başarıya ulaşmış Batı'ya has kapitalizmin artık asketik Protestanlığa ihtiyacı kalmamıştır ¹⁸. Dinin, insanların doğaüstü varlıklarla iletişime dönük büyüsel çabalarla başladığını ve zamanla tanrıların doğayla ilişkilerini anlamaya yö-

¹⁴ Ali Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2010), 149-190.

¹⁵ George Ritzer - Jeffery Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları/Sociological Theory*, çev. Himmet Hülür (Ankara: De Ki Basım Yayın LTD., 2014), 78.

¹⁶ İhsan Çapcıoğlu - Niyazi Akyüz, "Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi", *Din Sosyolojisi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 82.

¹⁷ Giddens - Sutton, *Sosyoloji*, 743.

¹⁸ Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi".

nelik rasyonelleşme sürecine girdiğini düşünen Weber'e göre modern dönemde "dünyanın büyüü" bozulmuştur ¹⁹. Weber kendi düşüncesinin en kilit kavramlarından birisi olan "rasyonelleşme"nin modern toplumda dinden bağımsız sosyal alanlar yarattığını düşünmekte ve devlet ile ekonominin dinden ayrıldığını ifade etmektedir. Hülâsa Weber'e göre sekülerleşme süreciyle beraber insan "artık kutsallığından arındırılmış bir dünya ile baş başa kalır, dünya aşkınlığını kaybeder ve içkin bir hale gelir." ²⁰.

Netice olarak Marx dini, bir yanılsama; Durkheim toplumsal bir tezahür, Weber ise rasyonalite ile beraber etkinliğini yitiren bir kurum olarak görmektedir. Din hususunda içerik olarak birbirlerinden muhtelif görüşler serdetse-ler de en nihayetinde her üç düşünür de modernite ile beraber dinin seküla-rizme maruz kaldığını ve yok olmaya yüz tuttuğunu kabul etmektedirler. El-bette bu sosyologlar dışında birçok sosyolog benzer görüşler serdetmişlerdir. Ancak biz bu kadarla yetinip Thomas Luckmann'ın "görünmeyen din" kav-ramsallaştırması bağlamında klasik sekülerleşme teorilerine yönelttiği tenkit-leri ele almak istiyoruz.

2. Thomas Luckmann (1927-2016)

1927'de Slovenya'da doğan Thomas Luckmann daha çok kendisiyle bera-ber önemli eserler kaleme aldığı Peter L. Berger ile tanınmaktadır. Bu iki isim özellikle 1960 ile 1970'li yıllarda din sosyolojisinin en önemli iki araştırmacı-sıdır (Repstad - Furseth, 2020, 114). Berger ve Luckmann'ın temel hedefleri yapısalcılık ile etkileşimcilik arasında uzlaşa sağlamaktı ²¹. Bununla beraber Luckmann kendi başına yazdığı "Görünmeyen Din" eseriyle de büyük ses getirmiş ve sekülerleşme konusuna farklı bir bakış açısı getirmiştir. Esasen onun bu eseri sekülerleşmenin yanı sıra bireysel dindarlık ve bilgi sosyolojisi gibi birbirinden farklı mevzuları da içermektedir. 2016'da ölen Luckmann zik-rettiğimiz eserler dışında birçok kitap ve makale yazarak arkasında önemli bir miras bırakmıştır.

3. Klasik Sekülerleşme Teorilerine Bir Eleştiri: Görünmeyen Din

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi klasik sekülerleşme kuramı dinin gerilemeye başladığını ve zamanla yok olacağını söylemekteydi. Ancak Thomas Luck-mann din konusunda, kökü Aydınlanma'ya kadar götürülebilecek bu kabulü tartışmaya açmakta ve eleştirel bir bakış açısıyla meseleyi farklı bir perspek-tiften tekrar ele almaktadır. Bu bağlamda ilk iş olarak klasik sekülerleşme ku-ramını ve İkinci Cihan Harbi'nden sonraki süreçte gerçekleştirilen din sosyo-

¹⁹ Repstad - Furseth, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, 76.

²⁰ Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi".

²¹ Repstad - Furseth, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, 115.

lojisi çalışmalarını eleştirmekle işe başlayan Luckmann, daha sonra dinin antropolojik şartlarını ve sosyal formlarını masaya yatırmaktadır. Luckmann, en nihayetinde modern toplumdaki bireyi, bireysel dindarlık bağlamında ele alarak sekülerleşmecilerin iddia ettiği gibi dinin gerileyip yok olmadığını savunmaktadır. Luckmann'ın bu yaklaşımını ele aldığı "Görünmeyen Din" kitabı birçok açıdan -mesela dini bireycilik konusu bağlamında- incelenmeyi hak edecek kadar zengin bir muhtevaya sahiptir. Ancak biz "sekülerleşme" konusunu temel referans noktamız olarak kabul ederek Luckmann'ın bu görüşlerini biraz açmak istiyoruz.

Luckmann İkinci Cihan Harbi'nden sonra din sosyolojisi alanında birçok çalışma yapıldığını ancak bu çalışmaların yerel kilise sosyolojisi olmaktan ileriye gidemediklerini ifade etmektedir ²². Bu da çalışmaların oldukça sınırlı, zayıf ve yetersiz olduğunu ifade eder. Yine o, bu çalışmaları teorik bakımdan noksan hatta gittikçe kötüye giden bir seyirde görmektedir. Zira ona göre tüm yapılan sadece, kiliseye veya kilisenin tertiplelediği faaliyetlere katılım oranlarına dair istatistikî veri toplamaktır. Luckmann bu çalışmaların oldukça zayıf teorilere dayandığını hatta belki de sistemli ve güçlü bir teoriye dayanmadığından dolayı teorik bir boşluk meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan teori boşluğunun gizli birtakım faraziyelerle doldurulduğunu savunan Luckmann bunlar içerisinde en önemli sonuçlara sahip olanının din ile kiliseyi özdeş kabul eden faraziye olduğunu ifade etmektedir. Nitekim klasik pozitivist sosyologlar da kilise ile dini özdeş kabul etmiş ve netice itibarıyla kilisenin toplumda hakimiyetini yitirmesiyle dinin de yok olacağı görüşünü benimsemişlerdi. Luckmann bu noktaya dikkat çekerek "iyi temellendirilmiş bir teorinin yokluğunda, sekülerleşme tipik bir şekilde kiliselere devamın azalmasıyla ölçülen dini patolojik bir süreç olarak görülmüştür" demektedir ²³. Böylece kilisenin egemenliğini yitirmesi ve kendisine olan katılım oranlarının düşüşü modern toplumun dindar olmadığı gibi bir sonuca götürmüştür ²⁴. Luckmann'ın eleştirilerinin yoğunlaştığı esas nokta budur.

Luckmann son dönem din sosyolojisi çalışmalarını her ne kadar eleştirse ve yetersiz görse de toplanan verilerin gözardı edilemeyeceğini düşünmektedir. Zira o da bu araştırmalardan elde edilen verilerin ışığında "kilise-yönelimli" geleneksel/kurumsal dinin gerilediğini ve modern toplumla ortaya çıkan sanayileşme ve şehirleşmeden olumsuz etkilendiğini kabul etmektedir. Luckmann bu görüşüyle sekülerleşmeci tezlere yakınlaşmış görünmektedir. Ancak zaten Luckmann'ın eleştirdiği nokta, kurumsal dinin yani kilise-yönelimli dinin gerilediğine dair görüşler değil; bilakis kilise ile dinin özdeş sayı-

²² Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 65.

²³ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 71-72.

²⁴ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 72.

olarak kurumsal din anlayışındaki düşüşün büsbütün dine şamil kılınmasıdır.²⁵ Bununla beraber yine eldeki verileri değerlendiren Luckmann Avrupa ile Amerika arasında bir kıyaslama yaptıktan sonra en modern ülke sayılan Amerika'da kiliseye katılım oranlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmaktadır.²⁶ Yukarıda sekülerleşme teorisini izah ederken sekülerleşmecilerin, toplumların modernlik seviyelerinin artmasıyla sekülerleşeceklerine dair görüşlerini beyan etmiştik. Luckmann (en modern ülke olarak görünmesine rağmen) Amerika'da kiliseye katılımın en fazla olması bağlamında sekülerleşmecilere karşı çıkararak şöyle demektedir: *"Bu şartlar karşısında, modern toplumda hiçbir basit doğrusal ve tek boyutlu sekülerleşme teorisi iddia edilemez"*²⁷.

Kilise yönelimli dinin modern toplumun kıyısına itildiğini ifade eden Luckmann, hangi sebeplerin böyle bir sonucu doğurduğunu ve bu geleneksel kurumun (kilisenin) yerinin doldurulup doldurulamayacağını; şayet bu kurumun yerini alan bir şey varsa da buna din denip denemeyeceğini sorgulamaktadır.²⁸ Luckmann'ın cevap aradığı bir diğer soru da çağdaş kültür üzerinde yani modern dönemde hâkim olan değerlerin neler olduğudur. Luckmann ilk sorusunun cevabını, modern dönemde ortaya çıkan sanayileşmeyle beraber kurumsal bazda meydana gelen uzmanlaşmada bulmaktadır. Luckmann kilisenin temelini oluşturan değerlerin esasen kurumsal normlar olmayıp bireyin hayatına anlam veren, düzenleyen ve yön verem kurumlar-üstü normlar olduklarını ifade etmektedir.²⁹ Yani normlar ve değerler kilise kurumu ile nesnelleşip tezahür etse de bu üstün dini normlar kurumların kendileri değil onların üstünde var olan anlamlardır. Hatta kilise dediğimiz kurum insanların sembolik evrenlerinin ya da başka bir ifadeyle anlam dünyalarının özel bir formudur. Bu bağlamda geleneksel toplumda bireyin hayatını kuşatan üstün dini normlar, kilisenin kuşatıcılığı ile birleşerek insan hayatının tamamına egemen olmuş olsa da modern dönemde sanayileşme ve şehirleşme neticesinde meydana gelen kurumsal ihtisaslaşmalarla bu kuşatıcılık dağılmaya yüz tutmuştur. Zira ihtisaslaşma dini değerlerden "uzaklaştırma" işlevine sahiptir. Dolayısıyla ihtisaslaşan siyaset, eğitim, iktisat vb. kurumlar dinden tecrit edildikçe bireyin hayatını tümünden kuşatan dini norm ve değerler, bireyin hayatında daha az yer bulmaya bu da "dini kozmosun" zayıflamasına neden olmaktadır.³⁰

²⁵ Hubert Knoblauch, "Europe and the Invisible Religion", *Social Compass* (ts.), 50 Basım, 267-274.

²⁶ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 86.

²⁷ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 86.

²⁸ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 88.

²⁹ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 90.

³⁰ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 90.

İşlevsel bir din tanımına sahip olan Luckmann'ın din kuramı, dini antropolojik bir olgu olarak kabul etmesine dayanır ³¹. O, kendisiyle biyolojik doğanın aşıldığı anlam sistemlerini din olarak görmektedir. Başka bir deyişle Luckmann insanın, hayvanlarla ortak olan beşerî tabiatı dışında kalan tüm insanî anlam sistemlerini din olarak kabul etmekte ve böylece insana dair olan her şeyin dinî olduğunu savunmaktadır. Luckmann'a göre insanların genel olarak anladığı manada kurumsal din anlayışı sembolik evrenlerin yalnızca hususileşmiş bir formudur. "Sembolik evrenler ise gündelik hayatın tecrübelerini gerçekliğin aşkın bir düzeyiyle ilişkilendirilen nesnelleştirilmiş anlam sistemleridir" ³². Ayrıca Luckmann'a göre birey, sosyal süreçler vasıtasıyla kendi 'ben'ini inşa etmekle biyolojik doğasını aşmaktadır ve bu cümleden olmak üzere benliğin oluşuna vesile olan tüm süreçler (örneğin sosyalleşme) ve anlam sistemleri dinî olmaktadır. Zira birey kendi başına nesnelleşmiş bir anlam sistemi inşa edemeyeceği için o verili olan bir anlam sistemi içine doğar ve söz konusu anlamı sosyalleşme süreciyle beraber içselleştirir ³³. Böylece Luckmann dini tamamen beşeri süreçlere vurgu yaparak açıklamakta ve insanın en temel durumunu yani sosyal bir varlık olarak bir topluma doğmasını ve orada kendi benini sosyalleşme süreciyle yaratmasını din ile ilişkilendirmekte ve bu konuda dini toplumsal hafızanın bir ürünü olarak gören Durkheim'e yaklaşmaktadır.

Kilise gibi kurumsallaşmış dinin, evrensel karaktere sahip olmadığını iddia eden Luckmann'a göre evrensel olan onun altında yatan daha kapsayıcı bir anlam sistemidir. Luckmann kurumsal dini, dinin evrensel formunun yalnızca özel bir boyutu olarak görmektedir. Zira Luckmann'ın kavrayışında din, insanın biyolojik doğasını aştığı her türlü anlam sistemini kapsadığı için kilise veya başka bir dini kurum dinin evrensel formu ifade edemez. Bu bağlamda Luckmann, dinin evrensel sosyal formunu "dünya görüşü" adını verdiği anlam yapısıyla açıklar. Ona göre "sosyalleşme, dinin evrensel antropolojik durumuna, bilincin ve vicdanın sosyal süreçlerdeki bireyleşmesine dayanır ve tarihsel bir sosyal düzenin temelini oluşturan anlamın içselleştirilmesinde hayata geçirilir" ³⁴. Bu anlam yapısı ise "dünya görüşüdür." Dünya görüşü bireyi aşan, aynı zamanda bireye verili olan ve nesiller boyunca inşa edilmiş anlam hazneleridir ³⁵. Luckmann, dünya görüşünün evrensel olduğunu, herhangi özel veya ayrı bir kurumsallaşmayla sınırlanmadığını ifade etmektedir ³⁶. Dinin temel sosyal formu olan "dünya görüşü" sosyalleşme ile içsel-

³¹ Repstad - Furseth, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, 117.

³² Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 96.

³³ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 98.

³⁴ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 105.

³⁵ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 106.

³⁶ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 109-110.

leştirilir. Bu içselleştirme süreci Luckmann'a göre dinîdir. Tekrar etmek gerekirse "dünya görüşü" evrenselidir ancak dünya görüşünü toplumda "resmî" olarak temsil eden kurumlar (kilise gibi) evrensel değildir. Resmî din modeli genellikle geleneksel toplumlarda görülen ve kendisini kabule zorlayan "kutsal bir kozmos"tur. Ancak modern dönemin bir özelliği olarak ortaya çıkan çoğulculuk ve bireycilik gibi durumlar kendini dayatan geleneksel din anlayışını zayıflatmış; bireysel dindarlığı güçlendirmiştir. Modernleşmeyle beraber "kader"den "tercih"e geçilmiştir ³⁷. Böylece Luckmann'ın eleştirisini temellendirdiği noktaya gelmiş bulunmaktayız.

Entelektüel bir din tanımı benimsemekle Luckmann en azından kendince evrensel bir din tanımına ulaşmış görünmektedir. Aslında o böylece kurumsal dinin gerilemesi veya yok olmasından sonra neyin din olarak görülebileceği sorusunu da kendisine göre cevaplamaktadır. Luckmann dinin artık bireysel bir tercih haline geldiğini, kurumsal manada kiliseye katılım olmasa da "görünmeyen" kapılar ardında dinin yaşandığını savunmaktadır. Luckmann'ın modern toplumda din yaklaşımı, resmî din modeli ile bireyin öznel anlam evreni ayırımına dayanmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi geleneksel model yani dinin resmî modeli dinin yalnızca bir biçimdir ve modern toplumda yerini bireysel dindarlığa bırakacaktır. Birey için resmî model anlamını kaybedince daha doğrusu resmi model çözülmeye yüz tutunca onlar için yeni anlam evrenleri resmiyet kazanacaktır ³⁸. Ancak Luckmann, modern toplumda dinin yerini alabilecek anlam evreninin ne olacağı hakkında kesin konuşmaktan kaçınmaktadır ³⁹.

Sonuç

Klasik sekülerleşme kuramı, modernleşme arttıkça dinin gerileceği ve eninde sonunda yok olacağı savı üzerinde durmaktaydı. Ancak Luckmann dinin gerilediğinin bir ölçütü olarak kabul edilen kiliseye katılım oranlarının düşüşünün, gerçekte dinin gerilediğine delil olmadığını ileri sürerek bu kabule karşı çıkmaktadır. O, modernleşme ile beraber kilisevi/cemaatsel din anlayışının gerilediğini ancak bireysel dindarlığın arttığını ileri sürmektedir. Luckmann görünürde kiliseye katılım olmasa da insanların verili olarak kendilerine tepeden inme kurumsal dinden ziyade bireysel tercihlerine göre bir din anlayışı benimsediklerini savunmaktadır. Ancak Luckmann, etnosentrik darlıktan kaçınmak için çok entelektüel işlevsel bir din tanımına ulaşmaktadır. Bu durumda onun din tanımı gerçek hayatta yaşanan ve algılanan din anlayışlarına hayli uzakta durmaktadır. Bununla beraber Luckmann'ın, dinin eninde sonunda yok olacağı şeklindeki sekülerleşmecî düşüncenin tamamen

³⁷ Mehmet Süheyl Ünal, "Dinsel Bireycilik, Tehdit Mi, Fırsat Mı?", *Dini Araştırmalar* 13/37 (2010), 5-18.

³⁸ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 35.

³⁹ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 36.

bilimsel olmadığı aynı şekilde bu yaklaşımın da fazlasıyla teorik olduğunu ortaya koyması oldukça önemlidir. Zira Aydınlanma'dan bu yana sorgulanma ihtiyacı hissedilmeksizin kabul edilen bu pozitivist-ilerlemeci sekülerist kabul, Luckmann'ın ve ondan sonra gelen sosyologların eleştirileriyle sorgulamaya tabi tutulmuş ve zamanla sosyologlar arasında kabul görmemeye başlamıştır.

Luckmann'ın bir diğer önemli katkısı ise sekülerleşme kuramlarının dayandığı dindarlık ölçütlerinin aslında yeteri kadar net olmadığıdır. Luckmann'ın haklı olarak belirttiği üzere modern birey pekâla herhangi bir cemaat veya kiliseye katılmadan ve bağlılık duymadan da dindar olduğunu ifade edebilmektedir. Bu birey modernliğin getirdiği dini çoğulculuk ortamında kendi tercihleri doğrultusunda bir din anlayışı benimseyebilmekte ve kilise/cemaatin tertiplemediği faaliyetlere veya ayinlere katılmayabilmektedir. Bu durumda söz konusu bireyin dindar olmadığını ve genel olarak bu bireyler arasında dinin yok olmaya yüz tuttuğunu ileri sürmemizi haklı kılacak kesin ve net bilimsel deliller mevcut olmadığı ortadadır. Hatta kimi sosyologlar bireysel dindarlığın bencillik olmadığını aksine birey ile tanrısı arasında bir set olarak duran tüm aracı kurumları ortadan kaldırarak gerçek dindarlığı temin ettiğini savunmaktadırlar. Yine Luckmann'ın işaret ettiği üzere dini canlanmalar, ihya hareketleri ve yeni dinlerin ortaya çıkması gibi durumlar sekülerleşme kuramlarını oldukça zayıflatmıştır. Buna en modern ülke sayılan Amerika'da kiliseye katılım oranları üzerinden hesaplanan yüksek dindarlık oranı da eklenince sekülerleşme kuramları için iş iyice zorlaşmaktadır.

Luckmann yukarıda ifade ettiğimiz üzere fazlasıyla entelektüel bir din tanımını benimsediği için eleştirilebilir. Zira o insanın kendisiyle biyolojik doğanın aşıldığı her anlam sistemini din görenek aslında bir tanımdan umulan maksadın dışına çıkmaktadır. Nitekim tanımlamak bir şeyin ana hatlarını çizerek onu anlaşılır hale getirmektir. Ancak Luckmann din tanımını anlaşılır kılmaktan ziyade kavramı daha da muğlaklaştırmakta ve gerçek hayatta din denince insanların zihninde beliren kutsal kavramıyla ilişkisiz hale getirmektedir. Böylece örneğin komünist devrimle dinin ortadan kalkacağını söyleyen komünizm için de din demek mümkün olmaktadır. En nihayetinde her anlam sistemine en baştan din demek sekülerleşme kavramını ortadan kaldırmaktadır. Zira insan anlam üreten ve bir "anlama"ya dayanmasıyla diğer varlıklardan ayrılır. Eğer her anlam sistemi dinse dinin ilerlemesi veya gerilemesi bağlamında sekülerleşmeyi tartışmak anlamsızdır. Bunun dışında Luckmann'ın modern toplumda yükselişe geçtiğine inandığı bireysel dindarlığın sınırlarına dair tam bir betimlemede bulunmaması kafalarda soru işaretlerine neden olabilmektedir. Çünkü Luckmann'ın din sosyolojisi -her ne kadar kendince evrensel antropolojik bir din tanımına ulaşmaya çalışsa da- genel olarak Hristiyanlık bağlamında ele alınmaktadır. Hristiyanlık bağlamında dindarlığın kiliseye katılım veya bağlılık olmasa da mümkün olması Reform sürecinden

sonra orta çıkan Protestan yaklaşımla anlaşılır olmaktadır. Ancak Hristiyanlık dışındaki dinlerde toplu ayinlerin ve ibadetlerin (İslamiyet'teki Hac ve Cuma namazı gibi) yapılması hususundaki farziyetin yerine getirilmemesi durumunda bireysel dindarlığın gerçekten de dindarlık olup olmayacağı tartışma konusu haline gelmektedir. Zira tabi olunan din açısından bu durum dindarlıktan uzaklaşma sayılıyorsa bireyin dindarım demesinin nasıl bir karmaşaya yol açtığı ortadadır. Biz bu durumda sekülerleşme kuramlarını ve onlara yöneltilen eleştirileri tüm dinleri ortak paydaya alarak değerlendirmekten ziyade her bir dini ayrı ayrı inceleme konusu yapmayı daha isabetli bulmaktayız. Zira her dinin kutsal anlayışı ve müminlerinden beklentileri farklı olduğu için dinin gerileyip gerilemediğine dair yaklaşımlar da farklılıklar gösterecektir. Bununla beraber biz genel olarak, modernleşmeyle beraber en azından büyük dinlerin (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) modern toplumlarda geleneksel toplumlara nazaran daha az kuşatıcı hale geldiklerini ve bazı unsurlarının yenilendiği veya kaldırıldığı hususunda Luckmann'a katılmaktayız. Yine bu bağlamda sekülerleşmenin ölçütü olarak sadece kiliseye/cemaate katılım oranlarının göz önünde bulundurulmasını da tıpkı Luckmann gibi doğru bulmamaktayız. Zira Luckmann'ın çeşitli yazılarında ısrarla üzerinde durduğu üzere modern toplumlarda kuşatıcı resmi bir din anlayışının yerini "tercih" edilen dine bırakması söz konusudur ⁴⁰.

Kaynakça

- Akgül, Mehmet. "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Anthony Giddens. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Bayer, Ali. "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2010), 149-190.
- Berger, Peter Ludwig - Luckmann, Thomas. "Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi". çev. M. Rami Ayas 30/1 (1998), 375-385.
- Berger, Peter Ludwig - Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*. Ankara: Heretik Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Cevizci, Ahmet - Küçükaltı, Kasım. *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Çapcıoğlu, İhsan - Akyüz, Niyazi. "Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Giddens, Anthony - Sutton, Philip W. *Sosyoloji*. çev. Mesut Şenol. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 7. Basım, 2016.
- Grace Davie. "Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain". *Social Compass* 37 (1990), 455-469.

⁴⁰ Peter Ludwig Berger - Thomas Luckmann, "Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi", çev. M. Rami Ayas 30/1 (1998), 375-385.

- Hubert Knoblauch. "Europe and the Invisible Religion". *Social Compass* (ts.), 267-274, 50 Basım.
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*. çev. Ali Coşkun vd. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Marshall, Gordon (ed.). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Marshall McLuhan, Bruce R. Powers. *Global Köy*. çev. Bahar Öcal Düzgören. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020.
- Repstad, Pal - Furseth, Inger. *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. çev. İhsan Çapçioğlu - Halil Aydınalp. Ankara: Atıf Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffery. *Sosyoloji Kuramları/Sociological Theory*. çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayın LTD., 9. Basım, 2014.
- Robert Bellah. "Civil Religion in America". *Daedalus: Journal of the ZAmerican Academy of Arts and Sciences* 96 (1967), 1-21.
- Ünal, Mehmet Süheyl. "Dinsel Bireycilik, Tehdit Mi, Fırsat Mı?" *Dini Araştırmalar* 13/37 (2010), 5-18.

An Overview of Thomas Luckmann's Conceptualization of Unseen Religion

(Extended Abstract)

One of the rare topics that has managed to remain on the agenda of sociologists until the emergence of sociology as a branch of science is "secularization". For sociologists who want to talk about religion, it is inevitable to confront the question of the place of religion in society. Secularization theories that emerged in this context first of all tell us that the phenomenon of religion in modern societies has changed compared to traditional societies. Along with modernity, there have been many radical changes in traditional social institutions, as well as visible changes in the religious institution. Some sociologists - especially sociologists of the classical period - understood these changes as the withdrawal of religion from the social sphere, the decrease in religiosity and the loss of religion's former importance. Some of them, on the other hand, went further and claimed that religion would disappear completely.

Classical secularization theory emphasized the argument that religion would be stretched and eventually destroyed as modernization increased. Luckmann, however, opposes this admission, arguing that the decline in church attendance rates, considered a measure of religion's decline, is not evidence that religion is actually declining. He suggests that with modernization, the understanding of church/congregational religion has declined, but individual religiosity has increased. Luckmann argues that although there is no apparent church attendance, people have adopted a sense of religion based on their individual preferences rather than the corporate religion that descends on them. Luckmann, however, reaches a very intellectually functional definition of religion to avoid ethnocentric stride. In this case, his definition of religion is a long way from real-life and perceived understandings of religion. However, it is very important for Luckmann to demonstrate that the secularist idea that religion will eventually disappear is not entirely scientific, but that this approach is also highly theoretical. Because this positivist-progressive secularist acceptance, which has been accepted without the need for questioning since the Enlightenment, was questioned with criticism from Luckmann and the sociologists who came after him, and over time it became unacceptable among sociologists.

Another important contribution of Luckmann is that the criteria for religiosity on which secularization theories are based are not clear enough. As Luckmann rightly points out, the modern individual can express that he is

religious without joining any congregation or church or without commitment. This individual may adopt a sense of religion in line with his or her preferences in the environment of religious pluralism brought by modernity and may not participate in the activities or rituals organized by the church/congregation. In this case, it is clear that there is no conclusive and clear scientific evidence to justify our assertion that the individual in question is not religious and that religion in general is facing extinction among these individuals. In fact, some sociologists argue that individual pietism is not selfish, but rather provides true piety by eliminating all intermediary institutions that stand as a barrier between the individual and his god. Again, as Luckmann points out, situations such as religious revivals, movements of goodness and the emergence of new religions have greatly weakened the theories of secularization. Adding to this the high rate of religiosity calculated on church attendance rates in America, which is considered the most modern country, makes it very difficult for secularization theories.

Luckmann can be criticized for adopting a highly intellectual definition of religion, as we mentioned above. Because by seeing religion in every system of meaning in which biological nature is transcended with that person himself, he actually goes beyond the purpose hoped for by a definition. As a matter of fact, to define something is to outline and make it understandable. However, rather than making the definition of religion understandable, Luckmann makes the concept even more ambiguous and makes it unrelated to the concept of the holy that appears in people's minds when it comes to religion in real life. Thus, it is possible to call it religion for communism, for example, which says that religion will be eliminated by the communist revolution. Ultimately, calling every system of meaning religion from the beginning eliminates the concept of secularization. Because man is distinguished from other beings by producing meaning and relying on an "understanding". If every system of meaning is religion, it is pointless to discuss secularization in the context of the advancement or decline of religion. Furthermore, Luckmann's failure to give a full description of the limits of individual pietism, which he believes is on the rise in modern society, can raise questions. Because Luckmann's sociology of religion – although he tries to reach a universal anthropological definition of religion in his own way – is generally considered in the context of Christianity. In the context of Christianity, the possibility of religiosity, even without church participation or commitment, is understood by the Protestant approach that emerged after the reform process. However, if the obligation to perform mass services and worships (such as Hajj and Friday prayers in Islam) is not fulfilled in non-Christian religions, whether individual pietism will actually be religiosity becomes a matter of debate. Because in terms of religion, if this is considered a departure from piety, it is obvious

what a mess it is for the individual to say they are religious. In this case, we find it more accurate to examine each religion separately rather than evaluate the theories of secularization and the criticisms directed at them by taking all religions into common denominators. Because the sacred understanding of each religion and its expectations from its believers are different, approaches to whether religion declines will also differ. In general, however, we agree with Luckmann that with modernization at least the major religions (Islam, Christianity, Judaism) have become less encompassing in modern societies than in traditional societies, and some elements have been renewed or removed. Again, in this context, we do not find it correct, just like Luckmann, to consider only church/congregational participation rates as the criterion of secularization. Because, as Luckmann insistently emphasizes in his various writings, in modern societies, an all-encompassing official understanding of religion is replaced by the "preferred" religion.